

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત. ૧૬ ગાથા પૂરી થઈ. ૧૭મી ‘ઉપદેશ દેવાનો ક્રમ...’ આચાર્યોને ઉપદેશ દેવાનો ક્રમ કેવો હોય છે એમ કહે છે.

बहुशः समस्तविरतिं प्रदर्शितां यो न जातु गृह्णाति ।

तस्यैकदेशविरतिः कथनीयानेन बीजेन ॥१७॥

આચાર્યોની મુખ્ય વાત છે, ડોં! આચાર્યોને જગતને ઉપદેશ કેવો કરવો (એની વાત છે). અહીંયા દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રણ મોક્ષમાર્ગનું એક સ્વરૂપ કહ્યું એમાં એને પહેલો મુનિપણાનો ત્રણની એકતાનો ઉપદેશ દેવો જોઈએ, એ વાત શરૂ કરે છે. પછી શરૂ કરશે એ પણ ન પાળી શકે તો એને શ્રાવકનો ધર્મ ઉપદેશ (આપવો) અને એમાં પણ એને સમ્યગ્દર્શનનું પહેલું કરવું. એ કહેશે, પહેલું આગળ કહેશે ૨૧માં. ‘તત્રાદૌ સમ્યક્ત્વં’ ૨૧ ગાથામાં કહેશે.

અહીંયાં તો આચાર્યોનો પહેલો ઉપદેશ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સહિત મુનિપણાનો મુખ્ય ઉપદેશ હોવો જોઈએ. કારણ કે, મોક્ષનું કારણ મુખ્ય એ છે. ‘જે જીવ ‘બહુશઃ’ વારંવાર બતાવેલી સકળ પાપરહિત મુનિવૃત્તિને...’ સકળ પાપરહિત અંતર મુનિ પરિણતિને, ‘કદાચ ગ્રહણ ન કરે તો તેને એકદેશ પાપક્રિયા રહિત ગૃહસ્થાચાર આ હેતુથી...’ ગૃહસ્થાશ્રમનો આચાર બતાવે એને. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત, ડોં!

મુમુક્ષુ :- ...

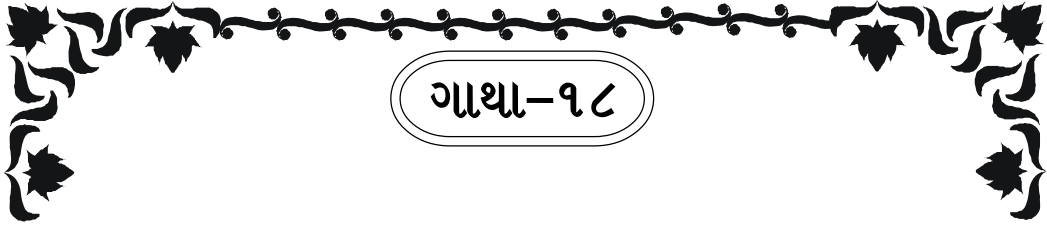
ઉત્તર :- પણ આ તો નિવૃત્તિની વાત છે. આ તો નિવૃત્તિ, ચારિત્રની અપેક્ષા છે. પણ એને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત એ તો વાત પહેલી લેવી. સમજાય છે કાંઈ? એકદેશ પાપક્રિયા રહિત એટલે જે ચારિત્રમાં સર્વવિરતીનો ભાવ છે એવો એને ન હોય તો એકદેશ (ગ્રહણ કરે). ‘અનેન બીજેન’ આ બીજ વડે એટલે આ હેતુથી, આ કારણથી ‘સમજાવે અર્થાત્ કહે.’ શ્રાવકનો ધર્મ એને કહે, એની શક્તિ ને હોય તો મુનિધર્મ ન પાળી શકે તો એમ કહે.

ટીકા :- ‘જે જીવ વારંવાર ઉપદેશ વડે બતાવવામાં આવેલ સકલ પાપરહિત મહાવ્રતની ક્રિયા તેને કદાચ ગ્રહણ ન કરે તો તે જીવને એકદેશ પાપરહિત શ્રાવક-ક્રિયા આ રીતે કહેવી.’ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન તો પહેલું હોય જ એ વિના તો આ વાત નથી. સમજાય છે કાંઈ? પણ એને એના ઉત્સાહિત એકદમ હોય અને મહાવ્રત અંગીકાર કરે તો એને મોક્ષનો મૂળ

હેતુ હાથ આવતા એને મોક્ષ નજીક થાય. એટલે પહેલો ઉપદેશ એ આપે. ન એને સમજે ઈ તો એને શ્રાવકનો ઉપદેશ આપે.

ભાવાર્થ :- ‘જે જીવ ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિવાળા હોય...’ ઉપદેશ સાંભળવાની રુચિવાળા હોય ‘તેમને પહેલા વારંવાર મુનિધર્મનો ઉપદેશ આપવો.’ આચાર્યોએ. મુનિ પણ એ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત ચારિત્રના એમ કહે છે. ત્રણ રત્ન ભેગા હોય એનો આપવો એમ. ‘જો તે જીવ મુનિપદવી અંગીકાર ન કરે તો પછી તેને શ્રાવક ધર્મનો ઉપદેશ આપવો.’ એટલું સહન કરી શકે નહિ, એટલી તાકાત ન હોય તો એને શ્રાવકનો (ઉપદેશ આપવો). આનો આશ્રય લઈને પછી કેટલાક સમ્યગ્દર્શન શું એની ખબર ન મળે ને એકદમ મુનિ ક્રિયાનું કહી દે એની અહીં વાત છે નહિ.

અહીં તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત ચારિત્રમાં એકદમ ઉપદેશ આપતા ઉત્સાહિત હોય, ચારિત્ર અંગીકાર કરે અને એવો ઉપદેશ આપતા ન ગ્રહણ કરી શકે તો શ્રાવકનું કહે, એમ વાત છે. સમ્યગ્દર્શન તો પહેલું. એ આગળ કહેશે. ૧૮. જરી શબ્દાર્થની શૈલી સાધારણ થઈ ગઈ.

ગાથા-૧૮

શ્રાવકધર્મનું વ્યાખ્યાન આગળ જે રીતે કરે છે તે રીતથી ઉપદેશ ન લાગે તો આ અનુક્રમ છોડીને જે ઉપદેશદાતા ઉપદેશ આપે છે તેની નિંદા કરે છે -

યો યતિધર્મમકથયન્નુપદિશતિ ગૃહસ્થધર્મમલ્પમતિઃ ।

તસ્ય ભગવત્પ્રવચને પ્રદર્શિતં નિગ્રહસ્થાનમ્ ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ :- [યઃ] જે [અલ્પમતિઃ] તુચ્છ બુદ્ધિ ઉપદેશક [યતિધર્મ] મુનિધર્મનું [અકથયન્] કથન ન કરતાં [ગૃહસ્થધર્મ] શ્રાવકધર્મનો [ઉપદિશતિ] ઉપદેશ આપે છે [તસ્ય] તે ઉપદેશકને [ભગવત્પ્રવચને] ભગવાનના સિદ્ધાન્તમાં [નિગ્રહસ્થાનં] દંડ દેવાનું સ્થાન [પ્રદર્શિત] બતાવ્યું છે.

ટીકા :- ‘યઃ અલ્પમતિઃ યતિધર્મ અકથયન્ ગૃહસ્થધર્મ ઉપદિશતિ તસ્ય ભગવત્પ્રવચને નિગ્રહસ્થાનં પ્રદર્શિતમ્’ - તુચ્છ બુદ્ધિવાળા ઉપદેશક મુનિધર્મનો ઉપદેશ ન આપતાં, ગૃહસ્થધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તેને ભગવાનના સિદ્ધાન્તમાં દંડનું સ્થાન કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જે ઉપદેશક પહેલા યતીશ્વરના ધર્મનો તો ઉપદેશ ન સંભળાવે પણ પહેલા જ શ્રાવકધર્મનું વ્યાખ્યાન કરે તો તે ઉપદેશકને જિનમતમાં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ દંડયોગ્ય કહ્યો છે. ૧૮.

‘શ્રાવકધર્મનું વ્યાખ્યાન આગળ જે રીતે કરે છે તે રીતથી ઉપદેશ ન લાગે...’ મૂળ તો મુનિપણાનો ઉપદેશ એને ન લાગે, ‘તો આ અનુક્રમ છોડીને જે ઉપદેશદાતા ઉપદેશ આપે છે તેની નિંદા કરે છે -’ મુનિપણાનો ઉપદેશ પહેલો જોઈએ, ખરેખર તો એ છે. મુનિપણાનો ઉપદેશનો અનુક્રમ છોડીને એકલો શ્રાવકનો ઉપદેશ આપે તો તે નિંદાને પાત્ર છે, એમ મૂળ કહે છે. શબ્દની શૈલી જરી એવી છે, આમાં છે, ‘ટોડરમલજી’માં એવા શબ્દો છે.

યો યતિધર્મમકથયન્નુપદિશતિ ગૃહસ્થધર્મમલ્પમતિઃ ।

તસ્ય ભગવત્પ્રવચને પ્રદર્શિતં નિગ્રહસ્થાનમ્ ॥૧૮॥

‘જે તુચ્છ બુદ્ધિ ઉપદેશક...’ ઉપદેશકની વાત છે. ‘મુનિધર્મનું કથન ન કરતાં...’ પ્રથમ ચારિત્ર સહિતનું કથન ન કરતા, ‘શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ (જો પહેલો) આપે છે તે ઉપદેશકને ભગવાનના સિદ્ધાન્તમાં દંડ દેવાનું સ્થાન બતાવ્યું છે.’ ઉત્કૃષ્ટ ઉપદેશની શૈલી છે. સમ્યગ્દર્શન સહિત, જ્ઞાન સહિત ચારિત્ર અંગીકાર કરે તો એકદમ મુક્તિને નજીકપણે પામે. એટલે મૂળ ઉપદેશ તો એ, એવો મૂળ ઉપદેશ ન આપતા પહેલો જ પાધરો બીજો આપે તો એ દંડનું પ્રાયશ્ચિતનું સ્થાન છે.

ટીકા :- ‘તુચ્છ બુદ્ધિવાળા ઉપદેશક મુનિધર્મનો ઉપદેશ ન આપતાં, ગૃહસ્થધર્મનો (એકલો) ઉપદેશ આપે છે.’ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત, ‘તેને ભગવાનના સિદ્ધાન્તમાં દંડનું સ્થાન કહ્યું છે.’ ચારિત્રની, પૂર્ણ ચારિત્રની અપેક્ષાએ અપૂર્ણ ચારિત્રની વાત પહેલી કરે ને પૂર્ણ ન કરે તો દંડને પાત્ર છે, એમ કહેવું છે.

ભાવાર્થ :- ‘જે ઉપદેશક પહેલા યતીશ્વરના ધર્મનો તો ઉપદેશ ન સંભળાવે પણ પહેલા જ શ્રાવકધર્મનું વ્યાખ્યાન કરે તો તે ઉપદેશકને જિનમતમાં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ દંડયોગ્ય કહ્યો છે.’ આને પછી કોઈ એકાંતમાં લઈ જઈ (કહે), આપણે તો પાધરી મુનિપણાની વાત કરવી, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન નહિ, એની અહીં વાત નથી. ત્રણ એકતાની પૂર્ણતા એક સાથે હોય એની વાત કરે છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિતનું ચારિત્રપણું એ જ મુખ્ય મોક્ષનો માર્ગ છે. એનો જ ઉપદેશ આચાર્યોએ પહેલો કરવો. તેને ન પામી શકે તો શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ કરવો. પણ પહેલેથી જ જો મુનિ ધર્મનો ઉપદેશ ન આપતા શ્રાવકનો આપે તો એને પ્રાયશ્ચિતનું સ્થાન ગણ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- જેમ બને એમ મુનિ થાય. વધારવાની વાત ક્યાં છે?

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત. બે તો ભેગું સહિત, ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની દશાનો જ ઉપદેશ પહેલો આચાર્યોએ કરવો જોઈએ, આચાર્યની વાત છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન વિના મુનિપણું આવ્યું ક્યાંથી? અહીં તો ત્રણની એકતા એ મોક્ષનો માર્ગ છે એટલે ત્રણની એકતાનો પહેલો ઉપદેશ દેવો એમ સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

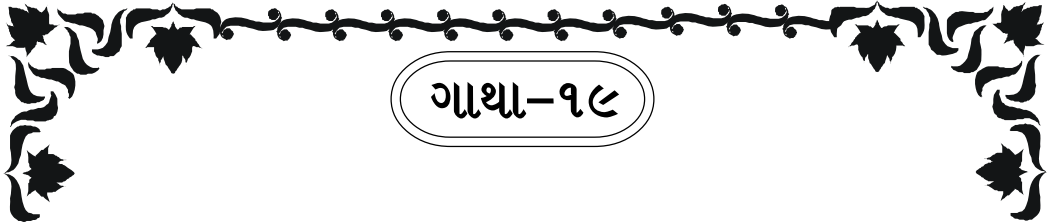
મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- છે ને, અલ્પમતિ કહ્યું છે ને. એની મતિ અલ્પ છે, પહેલો ચારિત્રનો ઉપદેશ દેવો જોઈએ, એમ કહે છે. એમ ન આપતા પાધરો શ્રાવકનો આપે તો ઉપદેશક અલ્પમતિ હોવો જોઈએ, એમ કહે છે. છે ને પાઠમાં છે ને? અલ્પમતિ.

‘જે ઉપદેશક પહેલા યતીન્ધરના ધર્મનો તો ઉપદેશ ન સંભળાવે...’ પહેલા શ્રાવકનું ધર્મ વ્યાખ્યાન કરે. ચારિત્રના ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય બે ભેદ. એમાં એ વાત ચારિત્રની અપેક્ષાએ (કરી છે). દર્શન, જ્ઞાન તો હોય જ, એના વિના તો આ વાત નથી. એમાં પહેલો દર્શનનો જ ઉપદેશ આપે. એ તો પછી આવશે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા. ચારિત્રની અપેક્ષાના ભેદ છે. આમ તો દર્શન અપેક્ષાએ પહેલો સમ્યગ્દર્શનનો જ ઉપદેશ આપે. આ આદો એમ કહેશે, જુઓ! છે ને? ૨૧. ‘તત્રાદૌ સમ્યક્ત્વં સમુપાશ્રયણીયમખિલયત્નેન’ ૨૧ ગાથા. પહેલો તો સમ્યગ્દર્શનનો જ પ્રયત્ન કરવો ને પહેલો એ જ એને ઉપદેશ દેવો. પણ આ તો ત્રણ ચારિત્રની અપેક્ષાએ, ત્રણની એકતાની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર મુકીને જઘન્ય શ્રાવકની મધ્યમ દશા બતાવે તો એનો ઉત્સાહ વિશેષ હોય એને ચારિત્ર અંગીકાર કરવાથી ઠગાઈ જાય, એ અપેક્ષાએ વાત કરી. ૧૯.

ગાથા-૧૯

આગળ એને દંડ આપવાનું કારણ કહે છે :-

અક્રમકથને યતઃ પ્રોત્સહમાનોઽતિદૂરમપિ શિષ્યઃ ।

અપદેઽપિ સમ્પ્રતૃપ્તઃ પ્રતારિતો ભવતિ તેન દુર્મતિના ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ :- [યતઃ] જે કારણે [તેન] તે [દુર્મતિના] દુર્બુદ્ધિના [અક્રમકથનેન] ક્રમભંગ કથનરૂપ ઉપદેશ કરવાથી [અતિદૂર] અત્યંત દૂર-વધારે [પ્રોત્સહમાનોઽપિ] ઉત્સાહવાળો હોવા છતાં પણ [શિષ્યઃ] શિષ્ય [અપદે અપિ] તુચ્છ સ્થાનમાં જ

[સંપ્રતૃપ્ત:] સંતુષ્ટ થઈ ને [પ્રતારિત: ભવતિ] ઠગાય છે.

ટીકા :- ‘યત: તેન દુર્મતિના અક્રમકથનેન શિષ્ય: પ્રતારિતો ભવતિ।’ - જે કારણે તે મંદબુદ્ધિ ઉપદેશદાતાએ અનુક્રમ છોડીને કથન કરવાથી સાંભળનાર શિષ્ય છેતરાયો છે. પહેલાં શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ સંભળાવીને શિષ્યને છેતરવામાં આવ્યો છે. તેનું કારણ કહે છે. કેવો છે શિષ્ય? ‘અતિદૂરં પ્રોત્સહમાનો અપિ અપદેડપિ સંપ્રતૃપ્ત:’ - અત્યંત દૂર સૂધી જવા માટે ઉત્સાહિત થયો હતો તો પણ તે અપદ જે તુચ્છ સ્થાન તેમાં સંતુષ્ટ થયો છે. એ શિષ્યના અંતરંગમાં એટલો ઉત્સાહ થયો હતો કે જો પહેલા મુનિધર્મ સાંભળ્યો હોત તો મુનિપદવી જ અંગીકાર કરત. પરંતુ ઉપદેશદાતાએ તેને પ્રથમ જ શ્રાવકધર્મ સંભળાવ્યો. તેણે એ જ ધર્મ અંગીકાર કર્યો. તે માટે મુનિધર્મ છેતર્યો એટલે ઉપદેશદાતાને તેનો દંડ આપવો યોગ્ય છે. ૧૯.

ગાથા-૧૯ ઉપર પ્રવચન

‘આગળ એને દંડ આપવાનું કારણ કહે છે :-’

અક્રમકથને યત: પ્રોત્સહમાનોડતિદૂરમપિ શિષ્ય:।

અપદેડપિ સમ્પ્રતૃપ્ત: પ્રતારિતો ભવતિ તેન દુર્મતિના।।૧૯।।

‘જે કારણે તે દુર્બુદ્ધિના ક્રમભંગ કથનરૂપ ઉપદેશ કરવાથી અત્યંત દૂર-વધારે ઉત્સાહવાળો...’ એકદમ વૈરાગ્ય થઈ ગયો હોય, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન સહિત (હોય), એકદમ વૈરાગ્ય થઈ ગયો હોય, ઉદાસ... ઉદાસ... એવા શિષ્યને આવો ‘ઉત્સાહવાળો હોવા છતાં પણ શિષ્ય તુચ્છ સ્થાનમાં જ...’ ‘અપદ’ એટલે ગૃહસ્થાશ્રમના પદમાં. ‘સંતુષ્ટ થઈને ઠગાય છે.’ મુનિપણથી તે ઠગાય છે.

‘જે કારણે તે મંદબુદ્ધિ ઉપદેશદાતાએ અનુક્રમ છોડીને કથન કરવાથી સાંભળનાર શિષ્ય છેતરાયો છે.’ અહીં તો ચારિત્રની પહેલી ઉગ્રતા દર્શન, જ્ઞાન સાથેની કહેવા માટે, મોક્ષમાર્ગની પૂર્ણતા બતાવવા માટેનું આ કથન છે. સમજાય છે? સમ્યગ્દર્શન જ જ્યાં નથી ને પાધરા મુનિપણ લે એ મુનિપણું છે નહિ, એ મુનિપણું વ્યવહારે પણ નથી. એ તો પછી કહેશે. સમ્યગ્દર્શન વિના જ્ઞાન ને ચારિત્ર પણ નામ પમાતું નથી. ‘પહેલા શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ સંભળાવીને શિષ્યને છેતરવામાં આવ્યો છે.’ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય હતો એને એકદમ વૈરાગ્યની ધૂન હતી.

‘તેનું કારણ કહે છે. કેવો છે શિષ્ય? અત્યંત દૂર સુધી જવા માટે ઉત્સાહિત થયો

હતો...' એકદમ પુરુષાર્થ કરીને જાણે કે, મોક્ષ લઉં. 'તો પણ તે અપદ જે તુચ્છ સ્થાન તેમાં સંતુષ્ટ થયો છે.' તોપણ તે શ્રાવકધર્મ સાંભળીને એટલામાં સંતોષાય ગયો. 'એ શિષ્યના અંતરંગમાં એટલો ઉત્સાહ થયો હતો કે જો પહેલા મુનિધર્મ સાંભળ્યો હોત તો મુનિપદવી જ અંગીકાર કરત.' આ બધી વ્યવહારની શૈલીની ઉપદેશની પદ્ધતિની વાત છે. 'પરંતુ ઉપદેશદાતાએ તેને પ્રથમ જ શ્રાવકધર્મ સાંભળાવ્યો. તેણે એ જ ધર્મ અંગીકાર કર્યો. તે માટે મુનિધર્મ છોટર્યો...' પેલાને. 'એટલે ઉપદેશદાતાને તેનો દંડ આપવો યોગ્ય છે.' એ વ્યવહારની વિશેષ ચારિત્રની પ્રધાનતા બતાવવા આ વાત કરી છે. હવે અહીંયાં મૂળ શ્રાવકની શરૂઆત થાય છે. એવું મુનિપણું લઈ શકે નહિ એને શ્રાવકના ધર્મનો ઉપદેશ દેવો.

શ્રાવકધર્મ વ્યાખ્યાન

ગાથા-૨૦

જે જીવ મુનિધર્મનો ભાર ઉપાડી ન શકે તેના નિમિત્તે આચાર્ય આગળ શ્રાવકધર્મનું વ્યાખ્યાન કરે છે. ત્યાં શ્રાવકને ધર્મસાધનમાં શું કહેવું તેનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

एवं सम्यग्दर्शनबोधचरित्रयात्मको नित्यम्।

तस्यापि मोक्षमार्गो भवति निषेव्यो यथाशक्ति।।२०।।

અન્વયાર્થ :- [एवं] આ રીતે [તસ્યાપિ] તે ગૃહસ્થને પણ [યથાશક્તિ] પોતાની શક્તિ અનુસાર [સમ્યગ્દર્શનબોધચરિત્રયાત્મકઃ] સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ ભેદરૂપ [મોક્ષમાર્ગઃ] મુક્તિનો માર્ગ [નિત્યં] સર્વદા [નિષેવ્યઃ] સેવન કરવા યોગ્ય [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા :- 'તસ્ય અપિ યથાશક્તિ એવં મોક્ષમાર્ગઃ નિષેવ્યઃ ભવતિ' - તે ગૃહસ્થને પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર આગળ જેનું વર્ણન કરે છે તે પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ સેવન કરવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ :- મુનિને તો મોક્ષમાર્ગનું સેવન સંપૂર્ણપણે હોય છે અને ગૃહસ્થે પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગનું થોડું ઘણું સેવન કરવું. કારણ કે ધર્મનું બીજું કોઈ અંગ નથી.

કે જેનું સેવન કરવાથી પોતાનું ભલું થાય. કેવો છે મોક્ષમાર્ગ? 'સમ્યગ્દર્શનબોધચરિત્રયાત્મકઃ'- સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રનું ત્રિક જેનું સ્વરૂપ છે. જુદા જુદા ત્રણે મોક્ષમાર્ગ નથી. ત્રણે મળીને મોક્ષમાર્ગ છે. ૨૦.

‘જે જીવ મુનિધર્મનો ભાર ઉપાડી ન શકે...’ જુઓ! મુનિધર્મનો ભાર શબ્દ વાપર્યો છે. ભારનો અર્થ શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરવાની શક્તિ ન હોય. એવું શુદ્ધ ચારિત્ર, નિરતિચાર વીતરાગભાવ. એવા ચારિત્રને પાળવા સમર્થ ન હોય. ‘તેના નિમિત્તે આચાર્ય આગળ શ્રાવકધર્મનું વ્યાખ્યાન કરે છે.’ મૂળ તો આમાં શ્રાવકધર્મની વ્યાખ્યા છે. ‘ત્યાં શ્રાવકને ધર્મસાધનમાં શું કહેવું તેનું વ્યાખ્યાન કરે છે.’ શ્રાવકને ધર્મસાધનમાં શું કહેવું એની પહેલી વ્યાખ્યા છે.

एवं सम्यग्दर्शनबोधचरित्रयात्मको नित्यम्।

तस्यापि मोक्षमार्गो भवति निषेव्यो यथाशक्ति।।२०।।

જુઓ! શ્રાવકને પણ ત્રણે ભેગા લીધા, ત્રણ રત્નત્રય ભેગા (લીધા). ‘एवं’ ‘આ રીતે તે ગૃહસ્થને પણ...’ ‘तस्यापि’ ‘પોતાની શક્તિ અનુસાર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ ભેદરૂપ મુક્તિનો માર્ગ સર્વદા સેવન કરવા યોગ્ય થાય છે.’ દેખો! પાંચમાં ગુણસ્થાનમાં પણ ત્રણ રત્ન લીધા, ભાઈ! એ ‘નિયમસાર’માં પણ ભક્તિના અધિકારમાં આવે છે, ભક્તિ અધિકાર. ત્રણ નિશ્ચય રત્નત્રયને મુનિ અને શ્રાવક બન્ને સેવે છે. નિશ્ચય રત્નત્રય પાંચમે નથી એમ કહે છે એ ખોટી વાત છે. ચોથે પણ અંશે છે. સમજાણું કાંઈ?

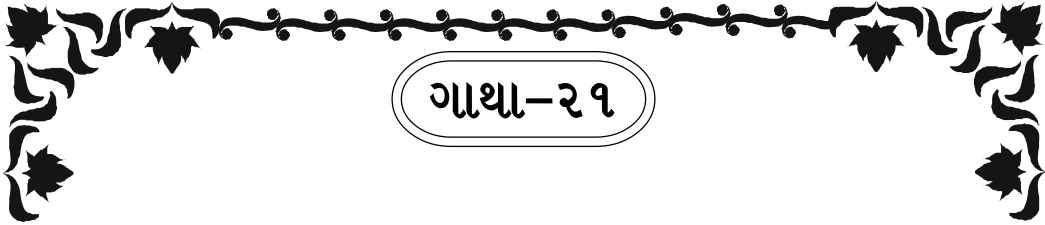
અહીં તો કહે છે, શ્રાવકને-પંચમ ગુણસ્થાન યોગ્ય જીવને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ને સમ્યક્ચારિત્ર ત્રણ ભેદરૂપ મુક્તિનો માર્ગ-એ ત્રણનું એકરૂપ એવો મુક્તિનો માર્ગ ‘સર્વદા સેવન કરવા યોગ્ય થાય છે.’ શ્રાવકને આત્માના અનુભવ સહિત, જ્ઞાન સહિત શ્રાવકના વ્રતના અથવા સ્થિરતાની અંશે દશા અને વ્રતાદિ, તે માર્ગ સર્વદા સેવન કરવા યોગ્ય થાય છે, લ્યો! ‘तस्यापि यथाशक्ति एवं मोक्षमार्गः निषेव्यः भवति’ ‘તે ગૃહસ્થને પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર...’ જોયું? મુનિને પૂર્ણ છે, આને પણ તેના અંશ યથાશક્તિ પ્રમાણે, ‘જેવું વર્ણન આગળ કરે છે તે પ્રકારે મોક્ષમાર્ગ સેવન કરવા યોગ્ય છે.’

‘મુનિને તો મોક્ષમાર્ગનું સેવન સંપૂર્ણપણે હોય છે...’ મહામુનિ સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત, વીતરાગતાની ત્રણ કષાયના અભાવની પરિણતિ સહિત મુનિ માર્ગનું સેવન સંપૂર્ણપણે એને હોય છે. મોક્ષમાર્ગનું સેવન, ‘ગૃહસ્થે પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે...’ જુઓ! એમાંથી હોં! ત્રણમાંથી. ‘મોક્ષમાર્ગનું થોડું ઘણું સેવન કરવું.’ દર્શન-જ્ઞાન સહિત થોડું-ઘણું નામ ચારિત્રની થોડી દશા પણ એણે ગ્રહણ કરવી. થોડું ઘણું એટલે શું? એક પ્રકારનું નથી શ્રાવકને ઘણા પ્રકાર છે ને? સ્થિરતાના પંચમગુણસ્થાન છેને. ‘કારણ કે ધર્મનું બીજું કોઈ અંગ નથી...’

મોક્ષમાર્ગ દર્શન, જ્ઞાન ને શાંતિ ચારિત્ર એ સિવાય કોઈ બીજો પ્રકાર નથી એમ કહે છે. આત્મામાં શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપની અંતર દષ્ટિ, એનું જ્ઞાન અને અંતરની સ્થિરતા, આવો જે મોક્ષનો માર્ગ એ સિવાય બીજું કોઈ ધર્મનું અંગ છે નહિ, એમ કહે છે. જુઓ ! સમજાણું?

‘બીજું કોઈ અંગ નથી કે જેનું સેવન કરવાથી પોતાનું ભલું થાય.’ આત્મા પૂર્ણાનંદ શુદ્ધ સ્વરૂપ, એની નિશ્ચય દષ્ટિ, એનું નિશ્ચય જ્ઞાન અને એમાં સ્વરૂપની સેવન દશા, આ જ એક મોક્ષનો માર્ગ છે, બીજો કોઈ મોક્ષના માર્ગનું અંગ છે નહિ, એમ કહે છે. ‘જેનું સેવન કરવાથી પોતાનું ભલું થાય.’ ભલું તો આત્માના શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને શાંતિના સેવનથી ભલું થાય છે, એમ કહે છે મૂળ.

‘કેવો છે મોક્ષમાર્ગ? ‘સમ્યગ્દર્શનબોધચરિત્રયાત્મક:’ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રનું ત્રિક જેનું સ્વરૂપ છે. (ત્રયાત્મક) જુદા જુદા ત્રણે મોક્ષમાર્ગ નથી.’ સમ્યગ્દર્શન એક જુદો માર્ગ, સમ્યગ્જ્ઞાન જુદો માર્ગ, સમ્યક્ચારિત્ર જુદો માર્ગ એમ નથી. ત્રણે થઈને એક ત્રિક મોક્ષમાર્ગ છે. ‘ત્રણે મળીને મોક્ષમાર્ગ છે.’ હવે જુઓ! ત્રણમાં શરૂઆત આ મૂળ ચીજ અહીંથી આવે છે હવે. મોક્ષમાર્ગમાં મુનિપણાની ત્રણની એકતા તો અલૌકિક વાત (છે), ન પાળે તો શ્રાવકની, એને પણ સમ્યક્ પહેલું આ. સમ્યગ્દર્શન વિના એને જ્ઞાન પણ સારું થાય નહિ અને એને ચારિત્ર પણ સાચા હોય નહિ. માટે પ્રથમમાં પ્રથમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગૃહસ્થી જીવે પણ સમ્યગ્દર્શનનો અખિલ પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ (કરવો). જુઓ!

ગાથા-૨૧

આ ત્રણેમાં પ્રથમ કોને ગ્રહણ કરવું તે કહે છે :-

તત્રાદૌ સમ્યક્ત્વં સમુપાશ્રયણીયમખિલયત્નેન ।

તસ્મિન્ સત્યેવ યતો ભવતિ જ્ઞાનં ચરિત્રં ચ ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ :- [તત્રાદૌ] એ ત્રણેમાં પ્રથમ [અખિલયત્નેન] સમસ્ત પ્રકારે સાવધાનતારૂપ યત્નથી [સમ્યક્ત્વં] સમ્યગ્દર્શન [સમુપાશ્રયણીયમ્] સારી રીતે અંગીકાર કરવું જોઈએ. [યતઃ] કેમકે [તસ્મિન્ સતિ એવ] તે હોતાં જ [જ્ઞાનં] સમ્યગ્જ્ઞાન [ચ] અને [ચરિત્રં] સમ્યક્ચારિત્ર [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા :- ‘તત્ર આદૌ અખિલયત્નેન સમ્યક્ત્વં સમુપાશ્રયણીયમ્’ - એ ત્રણેમાં પહેલા સમસ્ત ઉપાયો વડે જો બને તો સમ્યગ્દર્શન અંગીકાર કરવું. એ પ્રાપ્ત થતાં અવશ્ય મોક્ષપદ પ્રાપ્ત

થાય છે. એના વિના સર્વથા મોક્ષ થતો નથી. વળી તે સ્વરૂપપ્રાપ્તિનું અદ્વિતીય કારણ છે. માટે એને અંગીકાર કરવામાં પ્રમાદી ન રહેવું. મરીને પણ આ કાર્ય જેમ બને તેમ કરવું. વધારે શું કહીએ? આ જીવનું ભલું થાવનો ઉપાય એક સમ્યગ્દર્શન સમાન કોઈ નથી. માટે તેને અવશ્ય અંગીકાર કરવું. પહેલા એને અંગીકાર કરવાનું કારણ શું છે તે કહે છે. ‘યતઃ તસ્મિન્ સતિ એવ જ્ઞાનં ચ ચરિત્રં ચ ભવતિ’ - તે સમ્યગ્દર્શન થતાં જ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર થાય છે.

ભાવાર્થ :- સમ્યક્ત્વ વિના અગિયાર અંગ સુધી ભણે તોપણ તે અજ્ઞાન નામ પામે. વળી મહાવ્રતાદિકનું સાધન કરી અન્તિમ ઐવેયક સુધીના બંધયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ કરે તો પણ અસંયમ નામ પામે. પણ સમ્યક્ત્વ સહિત જે કાંઈ જાણપણું હોય તે બધું સમ્યગ્જ્ઞાન નામ પામે અને જો થોડા પણ ત્યાગરૂપ પ્રવર્તે તો સમ્યક્ચારિત્ર નામ પામે. જેમ અંકસહિત શૂન્ય હોય તો પ્રમાણમાં આવે, અંક વિના શૂન્ય શૂન્ય જ છે, તેમ સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર વ્યર્થ જ છે. માટે પહેલા સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરી પછી બીજું સાધન કરવું. ૨૧.

ગાથા-૨૧ ઉપર પ્રવચન

તત્રાદૌ સમ્યક્ત્વં સમુપાશ્રયણીયમખિલયત્નેન ।

તસ્મિન્ સત્યેવ યતો ભવતિ જ્ઞાનં ચરિત્રં ચ ॥૨૧॥

અહીં વજન છે. ‘એ ત્રણેમાં પ્રથમ સમસ્ત પ્રકારે સાવધાનતારૂપ યત્નથી...’ ‘અખિલયત્નેન’ જુઓ! પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રગટ થાય, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? સમ્યગ્દર્શન અખિલ મહા પ્રયત્નથી પ્રગટ થાય છે. એ કાંઈ પ્રયત્ન વિના એની મેળે આવી જાય એવી ચીજ નથી. સમજાણું કાંઈ? સમ્યગ્દર્શન ‘પ્રથમ સમસ્ત પ્રકારે...’ એ ત્રણેમાં પહેલું સમ્યગ્દર્શન. ‘સમસ્ત પ્રકારે સાવધાનતારૂપ યત્નથી...’ ઘણા પ્રકારે સ્વરૂપ તરફની સાવધાનના પુરુષાર્થથી. સન્મુખનો પુરુષાર્થ લેવો. સમજાય છે? ‘અખિલયત્નેન’ એમ શબ્દ વાપર્યો છે આચાર્યે. પૂર્ણ ‘અખિલ’ પૂરો પ્રયત્ન, પૂરો પ્રયત્ન. ‘કળશટીકા’માં આવે છે ને? સહજ સાધ્ય છે. કઈ અપેક્ષા છે? અહીંયાં ત્રણેમાં પ્રથમ સમસ્ત પ્રકારે સાવધાનપૂર્વક. અહીંયાં પુરુષાર્થ પોતાના તરફ કરવામાં કાળલબ્ધિ આદિ પાકી જાય છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ચારિત્ર લઈને પછી સમ્યગ્દર્શન...

ઉત્તર :- ચારિત્ર હોય નહિ પહેલું. ચારિત્ર હતું કે દિ’ પણ?

મુમુક્ષુ :- પણ એ ચારિત્ર લઈને કરે તો શું વાંધો?

ઉત્તર :- પણ સમ્યગ્દર્શન વિના ચારિત્ર હોય નહિ. એમાં લે ક્યાંથી? ‘સહુ સાધન

બંધન થયા' ત્યાં એમ થાય. એ મુનિપણું તો આ નગ્ન દિગંબરની વાત છે, ડોં! પાછા તમારા માનેલા ને એની વાત નથી. આહાહા...! નગ્ન દિગંબર બાહ્યથી ને અભ્યંતરમાં ચારિત્રની પરિણતિ (હોય) એવાને મુનિપણું મુખ્ય કહે છે. એવી દશા થઈ શકે નહિ તો એણે પહેલું શ્રાવકપણું અંગીકાર કરવું, શ્રાવકપણામાં પણ 'અખિલયત્નેન' પ્રયત્ન કરીને ભગવાન આત્માની સન્મુખનો પ્રયત્નથી પુરુષાર્થ કરવો. સમજાણું કાંઈ?

ત્રણેમાં પણ પ્રથમ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં પણ પહેલામાં પહેલું સમસ્ત 'અખિલ' નામ પૂરા પ્રકારે સાવધાનરૂપ યત્નથી સમ્યગ્દર્શન સારી રીતે 'સમુપાશ્રયણીયમ્' સારી રીતે અંગીકાર કરવું જોઈએ.' સ્વભાવ સન્મુખની દૃષ્ટિને પહેલી યથાર્થપણે અંગીકાર કરવી જોઈએ. સમજાણું કાંઈ? પહેલા એ સમ્યગ્દર્શન વિના.... એ કહેશે, જુઓ! 'કેમકે 'તસ્મિન્ સતિ એવ' સમ્યગ્દર્શન હોતા જ 'તસ્મિન્ સતિ એવ' 'સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર થાય છે.' લ્યો! સમ્યગ્દર્શન હોતા જ જ્ઞાનને સમ્યક્પણું થાય છે, ત્યારે તેને સાચું ચારિત્ર હોય છે. એ વિના જ્ઞાન ને ચારિત્ર સાચા હોતા નથી. કહો! સમજાણું કાંઈ?

'પાલિતાણા' બન્યું હતું, નહિ? ગુરુ ઉપદેશ આપતા હતા, અમારી શક્તિ ઓછી હોય તો આ કરો. ત્યાં તો લુગડા કાઢી નાખ્યા અને સાધુ થઈ ગયો. પેલાને કહે, તમારી શક્તિ પ્રમાણે પહેલું ક્ષુલ્લકપણું અંગીકાર કરો, આમ કરો. ત્યાં તો એકદમ લુગડાં કાઢી નાખ્યા અને નગ્ન થઈ ગયા. મારે તો એકદમ.... કારણ કે, આ પાઠ શાસ્ત્રમાં એવો છે. હજી સમ્યગ્દર્શનના ઠેકાણા ન મળે આહા...! કોણ કરે એ ક્રિયાને? કરી શકતો નથી.

અહીં તો કહે છે કે, અંતરમાં અનુભવ દૃષ્ટિ થઈ છે, પ્રતીતમાં નિર્વિકલ્પ આનંદનું ભાન થયું છે, જ્ઞાન થયું છે પછી એને ચારિત્રનું અંગીકાર કરવું જોઈએ. પહેલું તો ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની જ પ્રયત્ન દશાથી મોક્ષ થાય છે. એમ ન હોય તો એણે શ્રાવકપણું (અંગીકાર કરવું). એમાં પણ પહેલું સમ્યગ્દર્શન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. કહો! સમજાણું કાંઈ? એના કેટલા શબ્દ વાપર્યા! જુઓ! 'આદૌ' વાપર્યું છે. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન 'આદૌ'. એમાં પણ 'અખિલયત્નેન' વાપર્યું છે, પૂરા પુરુષાર્થથી. એમાં પણ 'સમુપાશ્રયણીયમ્' સારી રીતે સેવવું. ઉપાસનીય એટલે અંગીકાર કરવો, આશ્રય કરવો. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશી આનંદકંદ (છે) તેનો સારી રીતે આશ્રય લઈ અને પ્રયત્ન બરાબર કરવો. કહો! સમજાય છે કાંઈ?

સારી રીતે અંગીકાર કરવું જોઈએ. કેમકે 'સમ્યગ્દર્શન થતાં જ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર થાય છે.' તે વિના સમ્યગ્જ્ઞાન ને સમ્યક્ચારિત્ર હોતા નથી. મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાવ્રત આદિ હોય. એ કાંઈ આત્માના કલ્યાણનું કારણ નથી. કહો! શું કરવું પહેલું? નિવૃત્તિ લઈને બેસે તો પહેલું ઠીક પડે ને! એટલી નિવૃત્તિ હોય તો. અનંતવાર એવી લીધી. નવમી ત્રૈવેચક ગયો ત્યારે અનંતવાર એવા નગ્નપણા લીધા છે. બાહ્ય નગ્ન મુનિ, ડોં! એને

દ્રવ્યલિંગ કહે. લુગડાવાળાને દ્રવ્યલિંગ પણ નથી.

‘તત્ર આદૌ અખિલયત્નેન સમ્યક્ત્વં સમુપાશ્રણીયમ્’ - એ ત્રણેમાં પહેલા સમસ્ત ઉપાયો વડે...’ જેટલા ઉપાય લાગુ પડે તેટલા ઉપાય વડે પહેલામાં પહેલો, ‘જો બને તો સમ્યગ્દર્શન અંગીકાર કરવું.’ ‘જો બને તો’ એનો અર્થ-જો બને તો આ જ કરવું પહેલું એમ. કરવાનું તો આ જ છે. બને તો પાછુ વળી ઢીલું ને એમ ન લેવું ત્યાં. એ બને તો તો સમ્યગ્દર્શન અંગીકાર કરવું પહેલું. એમાં જ બને એવું છે. એટલે? બને તો એટલે? શું એનો અર્થ છે?

ના, એમાં એક અર્થ છે. વિશેષ કદાચિત્ જાણપણું ન હોય તો આ તો કરવું. જો બને તો એમ છે. જાણપણાના બોલો વિશેષ કદાચિત્ ન હોય તો બને તો આ તો કરવું. જાણપણામાં બહુ રોકાય રહેવું અને આ ન કરવું એમ નહિ. એમ બને તો નો સાચો અર્થ આ છે. એમ કે ખાસ બને તો આ જ કરવું. જાણપણામાં રોકાવા કરતા, વિશેષ જાણપણામાં રોકાવા કરતા આ પહેલું કરવું એમ કહે છે. પેલું ઓછું હોય તો વાંધો નહિ પણ આ એણે કરવું. સમજાણું કાંઈ? એ કહેશે આગળ. સામાન્ય ને વિશેષ સમકિતની વ્યાખ્યા, કહેશે. ઈ જાણપણાની વિશેષતા પાસે આ મૂળ કરવી એમ કહે છે. પેલું જ્ઞાન બને તો ભલે કરે પહેલું, જાણપણું વિશેષ એના પૂરતું પણ છતાં આ કરવું એ મુખ્ય છે. આ રહી ન જાય. જાણપણાના બોલમાં આ ને આ કરતાં કરતાં (આ રહી ન જાય). કારણ કે, જુઓ! પહેલા કહેશે, સામાન્ય સમકિત... પરભાવોથી ભિન્ન પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપને પોતારૂપે શ્રદ્ધે એ સામાન્ય તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહીએ. વિશેષ જાણપણાવાળાને વિશેષ કહેશે. સમજ્યા ને? એ રમી ગાથામાં કહેશે. સમજાણું કાંઈ? થોડું-ઘણું જાણપણું હોય તોપણ એણે આ અંતર્મુખનો પ્રયત્ન કરવો, એમ કહે છે. સ્વભાવ સન્મુખની પ્રયત્ન દશાને અંગીકાર કરવી. એમાં જ્ઞાન પણ ઉઘડી જશે. સમજાણું કાંઈ?

‘ઉપાયો વડે જો બને તો...’ એનો અર્થ કે પ્રયત્ન દ્વારા સમ્યગ્દર્શન કરવું. ‘ઉપાયો વડે બને તો...’ ઉપાય એટલે પુરુષાર્થથી બને તો આ પ્રમાણે કરવું. ‘એ પ્રાપ્ત થતાં...’ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં ‘અવશ્ય મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે.’ એ સમ્યગ્દર્શનથી જરૂર એને મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થશે, જરૂર એને કેવળજ્ઞાન થશે. સમજાણું કાંઈ? બીજા ઘણા જાણપણા હોય ને ભલે કદાચિત કોઈ વ્રતનો અભ્યાસ કરતો હોય પણ એનાથી કાંઈ મોક્ષ થશે નહિ. આનાથી તો જરૂર મોક્ષ થશે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એ પ્રાપ્ત થતાં અવશ્ય-જરૂર કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પૂર્ણ થશે. જુઓ! અહીં સમ્યગ્દર્શન ઉપર જોર આપ્યું. મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ એમાં લઈ લીધી, એકમાં. સમજાણું કાંઈ? ‘એના વિના સર્વથા મોક્ષ થતો નથી.’ સમ્યગ્દર્શન વિના સર્વથા મુક્તિ, સંવર, નિર્જરાનો અંશ પણ થતો નથી, તો પૂર્ણ મોક્ષ તો થતો નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘વળી તે સ્વરૂપપ્રાપ્તિનું અદ્વિતીય કારણ છે.’ સમ્યગ્દર્શન-આત્મામાં વિપરીત

અભિનિવેશ રહિત આત્માના પરિણામ એવું જે સમ્યગ્દર્શન એ સ્વરૂપપ્રાપ્તિનું અદ્વિતીય કારણ છે. આત્માનું જે શુદ્ધ સ્વરૂપ છે એની પ્રાપ્તિનું એ જ કારણ છે. પૂર્ણ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનું પણ કારણ છે ને વર્તમાન સમ્યગ્દર્શનમાં આ આત્મા પૂર્ણ છે એની પ્રાપ્તિ એમાં થાય છે. સમજાણું કાંઈ? સ્વરૂપપ્રાપ્તિ એટલે આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાયકમૂર્તિ અનંત ગુણનો પિંડ એ સમ્યગ્દર્શનમાં જ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમજાણું કાંઈ? મોક્ષ પદ પ્રાપ્ત થાય છે, એના વિના સર્વથા મોક્ષ થતો નથી.

‘વળી તે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનું...’ લ્યો! ‘અદ્વિતીય કારણ છે.’ અજોડ કારણ છે. પોતે શુદ્ધ પરમાત્મા સમ્યગ્દર્શનમાં જ પ્રાપ્ત થાય, એ સિવાય જ્ઞાનમાં પણ એ પ્રાપ્ત થતું નથી, એમ કહે છે. સમજાણું? દષ્ટિમાં આખા ચૈતન્ય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય, આખો પરમાત્મા પમાય છે. માટે તે મોક્ષના માર્ગમાં પહેલું તેને પ્રયત્ન કરીને અંગીકાર કરવું. ‘માટે એને અંગીકાર કરવામાં...’ માટે તેને અંતર ગ્રહણ કરવામાં, ‘પ્રમાદી ન રહેવું.’ આળસ ન કરવી. સમજાણું કાંઈ? શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફના સન્મુખ માટે પ્રયત્ન કરવો, એની આળસ ન કરવી. એ સમ્યક્માં આત્માનું સિદ્ધ સ્વરૂપ કેવું છે એની પરમાત્માની પ્રાપ્તિ એમાં થાય છે. વર્તમાન, હોં! અને પછી પૂર્ણ પણ એનાથી થાય છે. વર્તમાન પણ એનાથી પ્રાપ્ત થાય છે અને પૂર્ણ પણ એનાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

‘મરીને પણ આ કાર્ય જેમ બને તેમ કરવું.’ મરીને એટલે દુનિયાની દરકાર છોડી દઈને, શરીરનું થાવું હોય એ થાય, (બધું) છોડી દઈને, બહારની સ્થિતિમાં દુનિયા ગણશે કે નહિ ગણે, એકલો પડી જઈશ કે નહિ પડીશ બધું છોડી દેજે. સમજાણું કાંઈ? દુનિયા એમ પણ કહે, લ્યો! માળા! આત્મા શોધવા નીકળ્યા છે. વ્રત પાળવા નથી, ક્રિયા કરવી નથી, એવું દુનિયા કહે તો એને માટે મરી જા, એ ભલે કહે, એ ઉપર લક્ષ ન રાખ. સમજાણું કાંઈ? એ તો બધા જાણે અમે સાધુ થઈ ગયા છીએ એટલે હવે થઈ રહ્યું. આત્મા વળી ગોતવો તો શું? આત્મા તો પછી મળે. પહેલું તો સાધુપણું પાળે પછી આત્મા મળે ને. સાધુપણું કે દિ’ હતું તારું? ગ્રહિત મિથ્યાદષ્ટિ છે. ગ્રહિત મિથ્યાત્વ, ગ્રહિત મિથ્યાજ્ઞાન, વિપરીત કલ્પના. વ્રતના તો પરિણામના ઠેકાણા ક્યાં હતા અમસ્તા પણ શુભના પણ ક્યાં ઠેકાણા છે? કહો!

‘મરીને પણ આ કાર્ય જેમ બને તેમ કરવું.’ આવે છે ને? કુતૂહલ. કળશમાં મરીને એટલે દુનિયાની દરકાર છોડી દેજે. છોડ, થાય તે થાય. આત્મા તરફનો અંગીકાર કરવાનો પ્રયત્ન (કર). એ જ પહેલું (કર). આત્માનો મોક્ષમાર્ગ અને વર્તમાન પૂર્ણ પ્રાપ્તિનું તે જ કારણ છે. કહો! સમજાણું? ‘વધારે શું કહીએ?’ જુઓ! ‘આ જીવનું ભલું થવાનો ઉપાય એક સમ્યગ્દર્શન સમાન કોઈ નથી.’ સમજાણું કાંઈ? જાણપણું હો ન હો, સમજાય છે? દુનિયાને સમજાવતા આવડે, ન આવડે એની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આ એક સમ્યગ્દર્શનની

ચીજ એવી (છે). એના સિવાય ભલુ જગતમાં કોઈ છે નહિ. આહા..!

‘આ જીવનું ભલું થવાનો ઉપાય એક સમ્યગ્દર્શન સમાન કોઈ નથી.’ કહો! સમજાણું કાંઈ? ચોથે ગુણસ્થાને ક્ષાયિક સમકિત હોય, જ્ઞાન ઘણું અલ્પ હોય, લ્યો! એની સાથે સંબંધ નથી. વસ્તુ આખી ચીજ છે એ અનુભવમાં પક્કડમાં આવી ગઈ, બસ! એ જ મોક્ષનો (માર્ગ છે). એના સિવાય કોઈ બીજો ઉપાય છે નહિ. એના સિવાય કોઈ ભલું કોઈ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? જાણપણામાં તો પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન થોડું હોય. સમજ્યા ને? બાર અંગનું હોય ન હોય એની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી.

‘આ જીવનું ભલું થવાનો ઉપાય...’ એનું મૂળીયું ‘દંસણમૂલો ધમ્મો’ મૂળ જે ચારિત્ર એનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. છે ને? ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. ધર્મ એટલે ચારિત્ર પણ એનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. કહો! આ વ્યવહાર સમકિતની વાત હશે આ? ‘આદૌ’ માં કહ્યું ને? ભાઈ! ‘આદૌ’ પ્રથમ આ કરો. તો વ્યવહાર સમકિતની વાત હશે આ? એ..ઈ..! ‘હરિભાઈ’! વ્યવહાર સમકિત શું? દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા...

મુમુક્ષુ :- ઈ આત્માના પરિણામ છે...

ઉત્તર :- આત્મરૂપ છે ને, આત્મરૂપ જ છે એમ કહેશે. ૨૨મી (ગાથામાં) એ તો આત્મરૂપ છે, એ આત્મરૂપ છે. શુભભાવ પણ સંવર-નિર્જરાનો ભાગ છે એ આત્માનું રૂપ છે, એમ ઈ કહે છે. એ તો બધા તૈયાર રાખ્યા છે. શુભજોગમાં સંવર-નિર્જરા છે, આવ્યું નહિ? કાલે આવ્યું નહોતું સંવર-નિર્જરા? શુભભાવમાં સંવર-નિર્જરા છે, એમ કહે છે. શું કરવું છે? વિપરીત સ્થિતિમાં ધર્મપણું મનાવવું છે. શું કરે? કહ્યું નહોતું?

એક જણાએ પૂછ્યું, ભાઈ! આવી ઉપાદાન નિમિત્તની ચર્ચા, નિશ્ચય વ્યવહારની ચર્ચા આપણા બાપ-દાદા પાસે નહોતી અને આપણા બાપ-દાદા ભગવાનની પૂજા, ભક્તિ કરતા તો એને ધર્મ થાતો કે નહિ? એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો. તો બીજાએ જવાબ આપ્યો, ધર્મ થાતો હતો. કેમ? એ ભગવાન છે એમ માનતા હતા કે નહિ? આ ભગવાન પરમેશ્વર છે, અરિહંત છે, કેવળી છે એ એમ માને છે કે આ મૂર્તિ છે એમ માને છે? એમ. એ ભગવાન છે, એ ભગવાન અરિહંત છે, અરિહંત અનંત જ્ઞાની છે, એમ. ઈ એમ કહે છે કે તમે પથ્થર છો તમે આ છો? એમ કીધું એણે. એ..ઈ..! ભગવાન છે, ભગવાન અનંત જ્ઞાન સંપન્ન છે, અનંત દર્શન સંપન્ન છે, વીતરાગ સંપન્ન છે, પૂર્ણ દેવ જ્ઞાની છે એવા એ દેખે છે. એવું એને જ્ઞાન હતું, એને શ્રદ્ધા હતી. ઠીક! શું કરે? કોઈ પૂછનાર ન મળે, લૂંટનાર મળે. લોકોને સમાજને એટલી બધી આગળ વધવાની સમજણ ન મળે. જ્યાં પડ્યા ત્યાં જો સંતોષથી બતાવી દેતું હોય તો વાંધો નહિ. એમાં તમારે અધિક આગળ વધશો. એને જોતું હોય એટલું. અહીં કહે છે કે સમ્યગ્દર્શન વિના એક અંશ પણ આગળ ચાલે એવું નથી. એ ક્રિયાકાંડ કરીને વ્રત ને નિયમ પાળીને બ્રહ્મચર્ય ને જાત્રા ને ભક્તિ ને પૂજા કરીને (ચાલ્યા

જાય). સમજાણું કાંઈ?

આત્મા પૂર્ણ વસ્તુ જે સ્વરૂપ પૂર્ણ છે તેની અંદર પ્રતીત, ભાન આવ્યા વિના એને સ્વરૂપની પૂર્ણ પ્રાપ્તિનો ઉપાય તો આ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘આ જીવનું ભલું થવાનો ઉપાય...’ જુઓ! ઉપાય ત્રણ કીધા હતા. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રણ ઉપાય છે પણ આ ઉપાય ‘એક સમ્યગ્દર્શન સમાન કોઈ નથી.’ સમજાણું કાંઈ? ‘માટે તેને અવશ્ય અંગીકાર કરવું.’ માટે તેને પહેલા શરૂઆતમાં પ્રગટ કરવું. ‘પહેલા એને અંગીકાર કરવાનું કારણ શું છે...’ પાછી વાત કરી લ્યો! પહેલા એને અંગીકાર કરવા, સમ્યગ્દર્શન યથાર્થ (પ્રગટ કરવાનું કારણ શું છે?) હજી તો અહીં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના પણ ઠેકાણા ન હોય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર કોને કહેવા. સમજાય છે? અને એને સમકિત થઈ ગયું છે. દેવ-ગુરુની શ્રદ્ધા છે, અમને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા છે, નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા છે. નવ તત્ત્વમાં આત્મા કેવડો છે એની ખબર વિના શ્રદ્ધા ક્યાંથી આવી?

‘પહેલા એને અંગીકાર કરવાનું કારણ શું છે તે કહે છે...’ પાઠમાં ‘યતઃ તસ્મિન્ સતિ એવ જ્ઞાનં ચ ચરિત્રં ચ ભવતિ’ ‘તે સમ્યગ્દર્શન થતાં...’ આત્માનું અંતર દર્શન-શ્રદ્ધા થતાં, શુદ્ધ સ્વરૂપનું નિર્વિકલ્પ ભાન શ્રદ્ધા થતાં ‘સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર થાય છે.’ પછી એને સમ્યગ્જ્ઞાન ને સમ્યક્ચારિત્ર હોય છે, થાય છે. એ વિના સમ્યગ્જ્ઞાન હોતું નથી. દષ્ટિ જ્યાં વિપરીત છે, અંતર્મુખ દષ્ટિ થઈ નથી તેના જ્ઞાન અંતર્મુખ વળે એવા સાચા હોઈ શકે નહિ. કહો! સમજાણું કાંઈ? ‘યતઃ તસ્મિન્ સતિ’ સમ્યગ્દર્શન હોતા, એમ. એક નિશ્ચયથી જ્ઞાન ને ચારિત્ર જ હોય છે. તો જ તેને સાચું જ્ઞાન ને ચારિત્ર હોય છે, તે વિના હોતા નથી.

ભાવાર્થ :- ‘સમ્યક્ત્વ વિના અગિયાર અંગ સુધી ભણે તોપણ તે અજ્ઞાન નામ પામે.’ આત્મશ્રદ્ધા, અનુભવની પ્રતીત વિના જે અગિયાર અંગ ભણે તોપણ તે અજ્ઞાન નામ પામે. અગિયાર અંગ કોને કહે! આહાહા...! જાણપણું કરે. હિન્દીમાં શું છે? પઢે. અગિયાર અંગ ભણે. ભણી લીધા અગિયાર અંગ. અગિયારમાં કેટલું હોય છે? એક આચારંગ, એમાં અઢાર હજાર પદ, એક પદમાં એકાવન કરોડ જાજેરા શ્લોક, એક પદમાં! એકાવન કરોડ જાજેરા શ્લોક એક પદમાં. તેવા અઢાર હજાર પદ, તેનું એક આચારંગ, એવું ડબલ સૂચકાંગ, ડબલ ઠાણાંગ, એવા અગિયાર અંગનું જાણપણું હોય તો એ અજ્ઞાન છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘સમ્યક્ત્વ વિના અગિયાર અંગ સુધી ભણે...’ લ્યો! ભણે એટલે પઢે. ‘તોપણ તે અજ્ઞાન નામ પામે.’ અગિયાર અંગનો ભણેલો પણ અજ્ઞાની છે. સમ્યગ્દર્શન વિના એ અજ્ઞાન છે, જ્ઞાન છે નહિ. કહો! સમજાણું આમાં? કહેશે, હોં! એકડા વિનાનું શૂન્ય. ‘વળી મહાવ્રતાદિકનું સાધન કરી...’ એ આવ્યું. મહાવ્રત કેવા? દિગંબર મુનિ જેવા, હોં! અઠવાવીસ મૂળ ગુણ એના મહાવ્રત, હોં! તમારા આ બધા છે એ તો મહાવ્રત જ નથી, દ્રવ્યલિંગ પણ નથી. સમજાણું કાંઈ?

આ તો મુનિ નગ્ન હોય, દિગંબર હોય, અઠવાવીસ મૂળગુણ, મહાવ્રત આદિ પાળતા હોય તોપણ સમ્યગ્દર્શન વિના એ મીંડા છે. સમજાણું કાંઈ? મહાવ્રત આદિ. આદિ નામ અઠવાવીસ મૂળગુણ, વ્યવહાર સમિતિ, વ્યવહાર ગુપ્તિ, અશુભથી ખસે, શુભમાં રહે, એવી રીતે ચોખ્ખા બ્રહ્મચર્ય પાળે. વ્યવહાર છે, વ્યવહાર સાધન છે એમ માને, એનાથી થશે એમ માને એને દર્શન વિનાના એ બધા ‘મહાવ્રતાદિ બધા અંતિમ ત્રૈવેયક સુધીના બંધયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ કરે...’ દેખો! નવમી ત્રૈવેયક જવા યોગ્યના શુભભાવ કરે ‘તોપણ અસંયમ નામ પામે.’ અસંયમી છે. આહા...! છેલ્લામાં છેલ્લી વાત લીધી. મહાવ્રત આદિનું સાધન કરે, અઠવાવીસ ગુણ પાળે, હજારો રાણી છોડી મહાવ્રત લે, આમ કરે, એવા અતિચાર રહિત ચોખ્ખા પાળે, હોં! અંતિમ ત્રૈવેયક સુધી, નવમી ત્રૈવેયક સુધીના બંધ પરિણામને પામે એમ કહે છે. બંધને યોગ્ય એવો જે શુભ પરિણામ, વિશુદ્ધ એટલે શુભભાવ, એને કરે, ‘તોપણ અસંયમ નામ પામે.’ તોપણ તેને અસંયતિ નામ પમાય છે. અસંયતિ હોય છે, એમ કહે છે. એને જરી પણ સંયમ હોતો નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘મુનિવ્રત ધાર અનંત વાર ત્રીવૈક ઉપજાયોં;’ એનો અર્થ (કરે છે), એ તો અભવી માટે એમ કહે છે. બધાના અર્થ ફેરવી નાખ્યા. એ તો અભવી માટે એમ કહે છે. બાકી તો ભવીને મહાવ્રત હોય એ મોક્ષનું જ કારણ છે. અહીં તો કહે કે, મહાવ્રત આદિ બધા પરિણામ તે શુભ પરિણામ છે, પુણ્યબંધનું કારણ છે, નવમી ત્રૈવેયકનો બંધ પાડે. આત્માના જન્મ-મરણમાં અબંધ પરિણામ એ જરીએ છે નહિ. કહો! સમજાણું કાંઈ? મહાવ્રત આદિનું સાધન કરીએ, હોં! એમ છે ને?

‘અંતિમ ત્રૈવેયક સુધીના બંધયોગ્ય વિશુદ્ધ પરિણામ...’ મહાવ્રતનું સાધન કરે તો વિશુદ્ધ પરિણામ બંધને પામે એમ કહે છે. એ સાધનમાં કાંઈ સ્વરૂપ સાધન છે નહિ. ‘પણ સમ્યક્ત્વ સહિત જે કાંઈ...’ દેખો! સમ્યક્ત્વ-આત્મશ્રદ્ધા, અનુભવ, ભાન, ‘સહિત જે કાંઈ જાણપણું હોય...’ જે કાંઈ થોડું પણ જાણપણું હોય, ‘તે બધું સમ્યગ્જ્ઞાન નામ પામે...’ સમજાય છે? ‘સમ્યક્ત્વ સહિત જે કાંઈ...’ પેલામાં અગિયાર અંગ સુધી હતું. અહીં જે કાંઈ જાણપણું થોડુંઘણું હોય તે બધું સમ્યગ્જ્ઞાન (નામ) પામે. અને પેલાને મહાવ્રત આદિનું પૂર્ણ સાધન હતું અને આને ‘જો થોડા પણ ત્યાગરૂપ પ્રવર્તે...’ થોડો પણ રાગ રહિત સ્થિરતા થાય. સમજાય છે? ‘થોડા પણ ત્યાગરૂપ પ્રવર્તે...’ રાગરહિત થોડી પણ સ્થિરતા થાય તો તે સમ્યક્ચારિત્ર નામ પામે. સમજાણું કાંઈ? આ આખી વાત, આખો અત્યારે ફેરફાર થઈ ગયો. પેલી વ્યાખ્યા રહી ગઈ. મુનિપણું... મુનિપણું... મુનિપણું... મુનિપણું... જાઓ, લઈ લ્યો.

સમ્યગ્દર્શન સહિત જો થોડા પણ ત્યાગ, ત્યાગ એટલે રાગનો અભાવ, થોડે અંશે પણ રાગનો અભાવ. તોપણ તે અંતર સમ્યગ્દર્શન સહિત અંશે સ્થિરતા થઈ તેથી તેને સમ્યક્ચારિત્ર કહેવામાં આવે. મહાવ્રત આદિના એવડા મોટા સાધન કરે તોપણ સમ્યગ્દર્શન

વિના (બંધયોગ્ય) વિશુદ્ધ પરિણામને પામે. આત્મદર્શન, સમ્યગ્દર્શન સહિત થોડો પણ રાગનો ત્યાગ હોય તો સમ્યક્ચારિત્ર નામ પામે. દેખો!

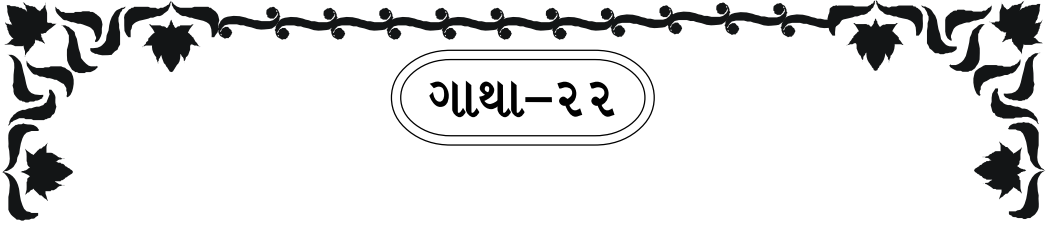
‘જેમ અંકસહિત શૂન્ય હોય તો પ્રમાણમાં આવે,...’ એકડા સહિતના મીંડા હોય તો ગણતરીમાં આવે. પહેલો એકડો હોય પછી મીંડુ, અંકસહિત શૂન્ય હોય, એકડા સહિત મીંડુ હોય તો પ્રમાણમાં-ગણતરીમાં આવે. અંક વિના શૂન્ય શૂન્ય જ છે, એકડા વિના શૂન્ય તે શૂન્ય જ છે. લાખ શૂન્ય મુકી હોય તો એકડા વિના શૂન્ય શૂન્ય છે અને એક અંક હોય એકડો ને એ શૂન્ય હોય તો ગણતરીમાં આવે, પ્રમાણમાં ગણાય જાય. જુઓ! એકને શૂન્ય પડે તો નવ વધી જાય. એકડો હોય ને પછી શૂન્ય આવે તો નવ વધી જાય. લાખ શૂન્ય હોય અને એકડો ન હોય તો શૂન્ય શૂન્ય જ રહે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

‘તેમ સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર વ્યર્થ જ છે.’ નામ તો આપ્યું, ડોં! જ્ઞાન અને ચારિત્ર નામ આપ્યું. એમ સમકિત વિનાના અગિયાર અંગના જ્ઞાન અને મહાવ્રત આદિના સાધનો, એ બધા વ્યર્થ છે. એના આત્માને ચારિત્ર બિલકુલ છે નહિ. જુઓ! ‘આદૌ’ શબ્દ પડ્યો છે ને, એમાં આ બધું વજન છે. પ્રથમમાં પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ શું છે તેને જાણવું અને તેને અંગીકાર કરવું. સમજાણું કાંઈ? સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ શું છે એની ખબર ન હોય. આ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા કરવી, ફલાણું કરવું, થઈ ગયું અને આપણે આ વ્યવહાર સાધન કરીએ છીએ એટલે હળવે હળવે નિશ્ચય ચારિત્ર થશે. એ બધી મિથ્યાશ્રદ્ધા, મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યાવર્તન છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર વ્યર્થ જ છે. માટે...’ આ પહેલો શબ્દ હતો એની શરૂઆત હવે. ‘પહેલા સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરી...’ અહીં સુધી ‘આદૌ’ની વ્યાખ્યા કરી. છે ને ‘આદૌ’? ‘તત્ર’ ત્યાં, ત્રણમાં ત્યાં, એમ. ‘તત્ર’ એટલે ત્રણમાં ત્યાં. ત્રણ એટલે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. ત્રણમાં ત્યાં ‘આદૌ’ સમકિત એમ.

‘શ્રીમદ્’ કહે છે કે, લોકો અત્યારે વ્રત-વ્રત પાળે છે. સમ્યગ્દર્શન તો નામમાત્ર છે, જ્ઞાન નામમાત્ર અને વ્રત પણ એના નામમાત્ર કહેવાના અને માન્યું કે, અમારે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે છે. સમજાણું? એના વ્રત પણ કેવા એ જાણવા જેવા હોય, એમ. સમ્યગ્દર્શનની તો ખબર પણ નથી, જ્ઞાનની તો કાંઈ ખબર નથી. થઈ ગયા અમે વ્રતધારી અને મુનિ. કહે છે કે, સમકિત વિનાના એ જ્ઞાન અને એ બધા વ્રતો, એ ચારિત્ર એટલે પેલા વ્રત, ડોં! સાચું ચારિત્ર ક્યાં છે? (એ બધું) વ્યર્થ છે.

‘માટે પહેલા સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરી પછી બીજું સાધન કરવું.’ એના પછી સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાના સાધનો અથવા પછી વિકલ્પ આદિ વ્યવહાર આવે એ પછી હોય. આ વિના, પહેલું આ ન હોય તો એને હોય શકતું નથી. જુઓ! આ ૨૧મી ગાથાથી શરૂ થઈ છે અલૌકિક વાત, લ્યો! સમજાણું કાંઈ?

આમ જો સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ જાણીએ તો તેને અંગીકાર કરીએ. માટે તે સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ કહે છે :-

જીવાજીવાદીનાં તત્ત્વાર્થાનાં સદૈવ કર્ત્ત્વ્યમ્ ।
શ્રદ્ધાનં વિપરીતાભિનિવેશવિવિક્તમાત્મરૂપં તત્ ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ :- [જીવાજીવાદીનાં] જીવ, અજીવાદિ [તત્ત્વાર્થાનાં] તત્ત્વાર્થોનું [વિપરીતાભિનિવેશવિવિક્તં] વિપરીત અભિનિવેશ (આગ્રહ) રહિત અર્થાત્ બીજાને બીજાપણે સમજવારૂપ મિથ્યાજ્ઞાનથી રહિત [શ્રદ્ધાનં] શ્રદ્ધાન અર્થાત્ દૃઢ વિશ્વાસ [સદૈવ] નિરંતર જ [કર્ત્ત્વ્યં] કરવું જોઈએ. કારણ કે [તત્] તે શ્રદ્ધાન જ [આત્મરૂપ] આત્માનું સ્વરૂપ છે.

ટીકા :- ‘જીવાજીવાદીનાં તત્ત્વાર્થાનાં શ્રદ્ધાનં સદૈવ કર્ત્ત્વ્યં’ - જીવ-અજીવ આદિ જે તત્ત્વાર્થ-તત્ત્વ એટલે જેનો જેવો કાંઈ નિજભાવ છે તેવો જ હોવો તે. તે તત્ત્વથી સંયુક્ત જે અર્થ એટલે પદાર્થ તે તત્ત્વાર્થ-તેનું શ્રદ્ધાન એટલે આમ જ છે, બીજી રીતે નથી એવો પ્રતીતભાવ તે સદૈવ કર્ત્ત્વ્ય છે. તેવું શ્રદ્ધાન કરવા યોગ્ય છે. ‘વિપરીતાભિનિવેશવિવિક્તં’ - એટલે બીજાને બીજારૂપે માનવારૂપ મિથ્યાત્વથી રહિત શ્રદ્ધાન કરવું. ‘તત્ આત્મરૂપં અસ્તિ’ - તે શ્રદ્ધાન આત્માનું સ્વરૂપ છે. જે શ્રદ્ધાન ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિને ઊપજે છે તે જ સિદ્ધ અવસ્થા સુધી રહે છે. તેથી ઉપાધિભાવ નથી, આત્માનો નિજ ભાવ છે.

ભાવાર્થ :- તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ છે. તે તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન બે પ્રકારે છે. એક સામાન્યરૂપ, એક વિશેષરૂપ. જે પરભાવોથી ભિન્ન પોતાના ચૈતન્ય-સ્વરૂપને પોતારૂપે શ્રદ્ધે છે તે સામાન્ય તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહીએ. આ શ્રદ્ધાન તો નારકી, તિર્યચાદિ સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને હોય છે. અને જીવ-અજીવાદિ સાત તત્ત્વોના વિશેષણો (ભેદો) જાણી શ્રદ્ધાન કરે તે વિશેષ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન કહીએ. આ શ્રદ્ધાન મનુષ્ય, દેવાદિ વિશેષ બુદ્ધિવાન જીવોને હોય છે. પરંતુ રાજમાર્ગ (-મુખ્યમાર્ગ)ની અપેક્ષાએ સાત તત્ત્વોને જાણવાં તે સમ્યક્ત્વનું-સમ્યક્શ્રદ્ધાનનું કારણ છે. કારણ કે જો તત્ત્વોને જાણે નહિ તો શ્રદ્ધાન શાનું કરે? તેથી સાત તત્ત્વોનું થોડુંક વર્ણન કરીએ છીએ.

૧. જીવતત્ત્વ :- પ્રથમ જ જીવતત્ત્વ ચેતના લક્ષણથી બિરાજમાન તે શુદ્ધ, અશુદ્ધ અને મિશ્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. ત્યાં (૧) શુદ્ધ જીવતત્ત્વ-જે જીવોને સર્વ ગુણપર્યાય પોતાના નિજભાવરૂપ પરિણમે છે અર્થાત્ જેમના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણ શુદ્ધ પરિણતિ-પર્યાયથી બિરાજમાન થયા તેને શુદ્ધ જીવ કહીએ.

(૨) અશુદ્ધ જીવતત્ત્વ-જે જીવોના સર્વગુણ-પર્યાય વિકારભાવને પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા છે, જ્ઞાનાદિ ગુણ આવરણથી આચ્છાદિત થઈ રહ્યા છે, જે થોડાઘણા પ્રગટરૂપ છે તે વિપરીતપણે પરિણમી રહ્યા છે અને જેની પરિણતિ રાગાદિરૂપ પરિણમી રહી છે તે મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને અશુદ્ધ જીવ કહીએ.

(૩) મિશ્રજીવ - જે જીવના સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોની કેટલીક શક્તિ શુદ્ધ થઈ છે અથવા તેમાં પણ કાંઈક મલિનતા રહી ગઈ છે. અર્થાત્ કોઈ જ્ઞાનાદિ ગુણોની કેટલીક શક્તિ શુદ્ધ થઈ છે, બીજી બધી અશુદ્ધ રહી છે, કેટલાક ગુણ અશુદ્ધ થઈ રહ્યા છે, એવી તો ગુણોની દશા થઈ છે અને જેની પરિણતિ શુદ્ધાશુદ્ધરૂપ પરિણમે છે તે જીવ શુદ્ધાશુદ્ધસ્વરૂપ મિશ્ર કહીએ. આ રીતે જીવ નામનું તત્ત્વ ત્રણ પ્રકારે છે.

૨. અજીવતત્ત્વ :- જે ચેતનાગુણ રહિત તે પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળરૂપ (-કાલાણુરૂપ) પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં (૧) પુદ્ગલદ્રવ્ય-સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણસંયુક્ત, અણુ અને સ્કંધના ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જે એકાકી-અવિભાગી પરમાણુ તેને અણુ કહીએ. અનેક અણુ મળીને સ્કંધ થાય છે તેને સ્કંધ કહીએ. અથવા પુદ્ગલદ્રવ્યના છ ભેદ છે :-

(૧) સ્થૂલસ્થૂલ - કાષ્ઠ-પાષાણ આદિ જે છેદાયા ભેદાયા પછી મળે નહિ તેને સ્થૂલસ્થૂલ પુદ્ગલ કહીએ. ૨ - સ્થૂલ-જે જળ, દૂધ, તેલ આદિ દ્રવ્ય પદાર્થોની જેમ છિન્નભિન્ન થવા છતાં ફરી તુરત જ મળી શકે તેને સ્થૂલ કહીએ. ૩ - સ્થૂલસૂક્ષ્મ-આતાપ, ચાંદની, અંધકારાદિ આંખથી દેખાય પણ પકડાય નહિ તેને સ્થૂલસૂક્ષ્મ કહીએ. ૪ - સૂક્ષ્મસ્થૂલ-જે શબ્દ ગંધાદિ આંખથી ન દેખાય પણ અન્ય ઇન્દ્રિયથી જણાય તેને સૂક્ષ્મસ્થૂલ કહીએ, ૫ - સૂક્ષ્મ-જે ઘણા પરમાણુઓનો સ્કંધ છે પણ ઇન્દ્રિયગમ્ય નથી તેને સૂક્ષ્મ કહીએ. ૬ - સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મ-અતિ સૂક્ષ્મ સ્કંધ અથવા પરમાણુને સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ કહીએ. આ રીતે આ લોકમાં ઘણો ફેલાવો આ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો છે.

(૨) ધર્મદ્રવ્ય - જીવ અને પુદ્ગલોને ગતિ કરવામાં સહકારીગુણસંયુક્ત લોકપ્રમાણ એક દ્રવ્ય છે.

(૩) અધર્મદ્રવ્ય - જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિતિ કરવામાં સહકારીગુણસંયુક્ત લોકપ્રમાણ એક દ્રવ્ય છે.

(૪) આકાશદ્રવ્ય - સર્વ દ્રવ્યોને અવગાહનહેતુત્વલક્ષણસંયુક્ત લોકાલોકપ્રમાણ એક દ્રવ્ય છે. જ્યાં સર્વ દ્રવ્યોને પ્રાપ્ત થાય તેને લોક અને જ્યાં કેવળ એક આકાશ જ છે તેને અલોક કહીએ. બન્નેની સત્તા જુદી નથી તેથી એક દ્રવ્ય છે.

(૫) કાળદ્રવ્ય - સર્વ દ્રવ્યોને વર્તનાહેતુત્વલક્ષણસંયુક્ત લોકના એકેક પ્રદેશ ઉપર સ્થિત એકેક પ્રદેશમાત્ર અસંખ્યાત દ્રવ્ય છે. તેના પરિણામના નિમિત્તે સમય, આવલી આદિ વ્યવહાર કાળ છે. આ રીતે જીવદ્રવ્ય સહિત છ દ્રવ્ય જાણવા. કાળને બહુ પ્રદેશ નથી તેથી કાળ સિવાય પંચાસ્તિકાય કહીએ. એમાં જીવતત્ત્વ અને પુદ્ગલ-અજીવતત્ત્વના પરસ્પર સંબંધથી અન્ય પાંચ તત્ત્વ થાય છે.

૩. આસ્રવતત્ત્વ - જીવના રાગાદિ પરિણામથી યોગ દ્વારા આવતા પુદ્ગલના આગમનને આસ્રવતત્ત્વ કહીએ.

૪. બંધતત્ત્વ - જીવને અશુદ્ધતાના નિમિત્તે આવેલાં પુદ્ગલોનું જ્ઞાનાવરણાદિરૂપ પોતાની સ્થિતિ અને રસસંયુક્ત પ્રદેશો સાથે સંબંધરૂપ થવું તે બંધતત્ત્વ કહીએ.

૫. સંવરતત્ત્વ - જીવના રાગાદિ પરિણામના અભાવથી પુદ્ગલોનું ન આવવું તેને સંવર કહીએ.

૬. નિર્જરાતત્ત્વ - જીવના શુદ્ધોપયોગના બળથી પૂર્વે બંધાયેલાં કર્મોનો એકદેશ નાશ થવો તેને સંવરપૂર્વક નિર્જરા કહીએ. કર્મફળને ભોગવીને નિર્જરા કરવામાં આવે તે નિર્જરા મોક્ષને આપે નહીં.

૭. મોક્ષતત્ત્વ - સર્વથા કર્મનો નાશ થતાં જીવનો નિજભાવ પ્રગટ થવો તેને મોક્ષ કહીએ. આ સાત તત્ત્વાર્થ જાણવાં. પુણ્ય-પાપ આસ્રવાદિના ભેદ છે, માટે જુદા કલ્પા નથી. આ રીતે આ તત્ત્વાર્થનું શ્રદ્ધાન તે સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ કહીએ.

પ્રશ્ન :- આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિદોષ આવે છે. કેવી રીતે? જે સમયે સમ્યગ્દષ્ટિ વિષય-કષાયની તીવ્રતારૂપે પરિણમે છે ત્યારે એવું શ્રદ્ધાન ક્યાં હોય છે? લક્ષણ તો એવું કહેવું જોઈએ કે સર્વ લક્ષ્યમાં તે સદાકાળ હોય.

ઉત્તર :- જીવના બે ભાવ છે. એક શ્રદ્ધાનરૂપ છે, બીજો પરિણામનરૂપ છે. શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ છે, પરિણામરૂપ ચારિત્રનું લક્ષણ છે. સમ્યગ્દષ્ટિ વિષયકષાયના પરિણામનરૂપ થયો છે, શ્રદ્ધાનમાં પ્રતીતિ યથાવત્ છે. જેમ નોકર શેઠનો ચાકર છે. તેના અંતરંગમાં એવી પ્રતીતિ છે કે આ બધું શેઠનું કાર્ય છે, મારું ઘર જુદું જ છે. પરિણામો વડે તો શેઠના કામમાં પ્રવર્તે છે, તે શેઠના કામને 'મારું મારું' કહે છે, નફો કે ખોટ જાય

ત્યાં હર્ષ-શોક પણ કરે છે. તે પ્રતીતિને વારંવાર સંભારતો પણ નથી. પણ જ્યારે તે શેઠનો અને પોતાનો હિસાબ કરે છે ત્યારે જેવી પ્રતીતિ અંતરંગમાં હતી તે પ્રગટ કરે છે. શેઠના કાર્યમાં પ્રવર્તતાં તે શક્તિ પ્રતીતિરૂપ રહે છે. કદાચિત્ જો તે શેઠનું ધન ચોરીને તેને પોતાનું જાણે તો તેને અપરાધી કહીએ. વળી તે નોકર શેઠની નોકરીને પરાધીન દુઃખદાયક જાણે છે. પરંતુ પોતાના ધનના બળ વિના આજીવિકાવશ તેના કામમાં પ્રવર્તે છે, તેમ જ્ઞાની કર્મના ઉદયને ભોગવે છે.

એના અંતરંગમાં એવી પ્રતીતિ છે કે આ બધો દેખાવનો ઠાઠ છે, મારું સ્વરૂપ જુદું જ છે. પરિણામો વડે ઔદયિક ભાવોમાં પરિણમે છે. ઉદયના સંબંધને કારણે ‘મારું-મારું’ પણ કહે છે, ઈષ્ટ-અનિષ્ટમાં હર્ષ-વિષાદ પણ કરે છે. તે પોતાની પ્રતીતિને વારંવાર સંભારતો પણ નથી. પણ જે વખતે તે કર્મ અને પોતાના સ્વરૂપનો વિચાર કરે ત્યારે જેવી પ્રતીતિ અંતરંગમાં હતી તેવી જ પ્રગટ કરે છે. વળી તે કર્મના ઉદયમાં તે પ્રતીતિ શક્તિરૂપ રહે છે. તે કદીપણ તે કર્મના ઉદયને શ્રદ્ધાનમાં પોતાનો જાણે તો તેને મિથ્યાત્વી કહીએ.

વળી તે જ્ઞાની કર્મના ઉદયને પરાધીન દુઃખ જાણે છે. પરંતુ પોતાના શુદ્ધોપયોગના બળ વિના પૂર્વબદ્ધ કર્મને વશ થઈ કર્મના ઔદયિક ભાવોમાં પ્રવર્તે છે. આ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિને તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શન પરિણમનરૂપ તો નિર્બાધપણે નિરન્તર જ છે, પણ જ્ઞાનોપયોગ અપેક્ષાથી જોવામાં આવે તો સામાન્યરૂપ અથવા વિશેષરૂપ, શક્તિ અવસ્થામાં કે વ્યક્ત અવસ્થામાં સદાકાળ હોય છે.

પ્રશ્ન :- ભલે, આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ દોષ તો નથી, પણ અતિવ્યાપ્તિ દોષ તો લાગે છે, કારણ કે દ્રવ્યલિંગી મુનિ જિનપ્રણીત સાત તત્ત્વોને જ માને છે, અન્ય મતના કલ્પિત તત્ત્વોને માનતા નથી. લક્ષણ તો એવું કહેવું જોઈએ કે લક્ષ્ય વિના બીજા સ્થાનમાં ન હોય.

ઉત્તર :- દ્રવ્યલિંગી મુનિ જિનપ્રણીત તત્ત્વને જ માને છે, પરંતુ વિપરીત અભિનિવેશ સહિત માને છે, શરીરાશ્રિત ક્રિયાકાંડને પોતાના જાણે છે, તેથી અજીવતત્ત્વમાં જીવતત્ત્વ માન્યું. વળી આસ્રવબંધરૂપ ‘શીલ, સંયમાદિકરૂપ પરિણામ તેને સંવર-નિર્જરારૂપ માની મોક્ષનું કારણ માને છે. દ્રવ્યલિંગી પાપથી તો વિરક્ત થયો છે પણ પુણ્યમાં ઉપાદેયબુદ્ધિથી પરિણમ્યો છે માટે તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન નથી. આ રીતે (વિપરીત અભિપ્રાય રહિત) તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યગ્દર્શન અંગીકાર કરવું. ૨૨.

૧. શીલ=શુભભાવરૂપ વ્યવહાર બ્રહ્મચર્ય.

‘આમ જો સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ જાણીએ...’ હવે સમકિતનું લક્ષણ શું એને જાણવું જોઈએને? ‘તો તેને અંગીકાર કરીએ. માટે તે સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ કહે છે :-’ જુઓ! ‘આદો’ સમકિત. પહેલામાં પહેલું સમકિત, જે મોક્ષનો ઉપાય, મોક્ષનું કારણ એવા સમકિતની આ વ્યાખ્યા છે. એ નિશ્ચય સમકિતની આ વ્યાખ્યા છે એમ કહે છે. શ્રાવકને માટે આ છે, જુઓ! ત્યારે પેલા કહે, શ્રાવકને સરાગ સમકિત હોય. વીતરાગ સમકિત નિશ્ચય ન હોય, નિશ્ચય સમકિત ઉપર હોય. અહીં રાગસહિત, શુભયોગ સહિતની શ્રદ્ધા (હોય એમ એ કહે છે).

અહીં તો આચાર્ય એ વાત કરે છે કે, મોક્ષમાર્ગના ત્રણ અવયવો એટલે ત્રણ સમુદાય છે એનું પહેલું સમ્યગ્દર્શન શ્રાવકને માટેની વ્યાખ્યા ચાલે છે અને એ શ્રાવકને પણ પહેલું સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ શું, પાંચમાં ગુણસ્થાનની વ્યાખ્યા ચાલે છે.

જીવાજીવાદીનાં તત્ત્વાર્થનાં સદૈવ કર્તવ્યમ્।

શ્રદ્ધાનં વિપરીતાભિનિવેશવિવિક્તમાત્મરૂપં તત્।।૨૨।।

જુઓ! આ શ્લોક મુક્યો છે ભાઈએ ‘ટોડરમલ્લજી’એ ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’માં નિશ્ચય સિદ્ધ કરવા આ ગાથા છે. નવમામાં કે સાતમામાં, નવમામાં. ‘જીવાજીવાદીનાં તત્ત્વાર્થનાં સદૈવ કર્તવ્યમ્’ ‘સદૈવ’ જુદું પાડ્યું, ભેગું જોઈએ. ‘સદૈવ કર્તવ્યમ્’. સદાય કર્તવ્ય છે. વ્યવહાર સદાય કર્તવ્ય નથી, આ તો નિશ્ચય છે માટે સદાય કર્તવ્ય છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? સદાય કર્તવ્ય એટલે એ રૂપ સદાય રહેશે પછી ઠેઠ સિદ્ધમાં પણ (રહેશે), એમ કહે છે. સમજાણું?

‘શ્રદ્ધાનં વિપરીતાભિનિવેશવિવિક્તમાત્મરૂપં તત્’ જુઓ! હજી તો શ્રાવકને પહેલી સમ્યગ્દર્શનની દશા આવી હોય એનું વર્ણન કરે છે. હવે પેલા કહે, ચોથે, પાંચમે ને છઠ્ઠે વ્યવહાર સમકિત હોય, વ્યવહાર જ્ઞાન હોય, વ્યવહાર ચારિત્ર હોય, નિશ્ચય હોય નહિ. અહીં તો આ નિશ્ચયથી વાત કરે છે. ‘જીવ, અજીવાદિ તત્ત્વાર્થોનું...’ એના પછી વ્યાખ્યા કરશે, ડોં! સામાન્ય વિશેષ. જીવ, અજીવાદિ. કારણ કે, થોડી બુદ્ધિવાળા કેટલાક તિર્યચ હોય છે, કેટલાક મનુષ્ય હોય છે, દેવ હોય છે, નારકી હોય છે એને સામાન્યપણે પણ એ જીવ તત્ત્વનું શ્રદ્ધાન સમ્યગ્દર્શન હોય છે, વિશેષ તત્ત્વનું જ્ઞાન ન હોય. ચૈતન્યસ્વરૂપ કહેશે. પરભાવોથી ભિન્ન પોતાના ચૈતન્યસ્વરૂપને પોતારૂપે શ્રદ્ધે તે સામાન્ય તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહીએ. ભાવાર્થમાં છે. સમજાણું કાંઈ? વિશેષ જાણપણા ન હોય, વિશેષ પડખાં ન જાણતો હોય, મૂળ પડખાં ટુંકામાં (જાણતો હોય). જ્ઞાયક સ્વરૂપ આત્મા અને એ સિવાય બધું અજીવ, બસ! પરભાવ તે પુણ્ય-પાપ, સ્વભાવ તે ભિન્ન. એવું સામાન્યપણે પણ જાણીને જે અંતર સમ્યગ્દર્શન અંગીકાર કરે તે સામાન્ય સમકિત છે. એમાં સાત તત્ત્વો પણ સામાન્યપણે આવી જાય છે, ઉતાર્યા છે.

આત્મા, આ આત્મા એ આનંદ સ્વરૂપ છે એવું ભાન થયું એ આત્મા. એ સિવાય,

આ આનંદ સિવાય આ બીજી વાત છે એ આનાથી વિરુદ્ધ છે, દુઃખ એટલે આસ્રવ ને બંધ (છે). આ તત્ત્વ આનંદ છે એનાથી બીજું જે તત્ત્વ તે અજીવ. બધું સાથે આવી ગયું. સાધન થાય તે સંવર-નિર્જરા, પૂર્ણ સાધન થાય તે મોક્ષ, આ વસ્તુ આનંદ છે, એની પૂર્ણતા મોક્ષ. આ સાધન થાય પર્યાય પ્રગટી એ સિંવર-નિર્જરા, આ આત્મા. એનાથી વિરુદ્ધ તે અજીવ, આનંદથી વિરુદ્ધ તે આસ્રવ ને બંધ. સમજાણું કાંઈ? આસ્રવ ને બંધ એ દુઃખરૂપ. થોડામાં એને આવી ગયા. એમાં પણ આ સાત તત્ત્વો તો નાખવા પડશે ને? સામાન્યમાં પણ એ સાત વિના કાંઈ એનું લક્ષણ બીજું નથી, એ લક્ષણ કાંઈ બીજું નથી એનું, સામાન્ય વિશેષનો ફેર છે બાકી લક્ષણ બીજું નથી, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જીવ, અજીવાદિ તત્ત્વોનું વિપરીત અભિનિવેશ (જૂઠો આગ્રહ) રહિત અર્થાત્ બીજાને બીજાપણે સમજવારૂપ મિથ્યાજ્ઞાનથી રહિત...’ લ્યો! જેનો જે તત્ત્વનો ભાવ છે—જીવનો તત્ત્વભાવ, પુણ્યનો તત્ત્વભાવ, અજીવનો તત્ત્વભાવ, પાપનો તત્ત્વભાવ, સંવરનું સ્વરૂપ, નિર્જરાનું સ્વરૂપ તત્ત્વભાવ અને મોક્ષનું (સ્વરૂપ). એવું બીજાને બીજાપણે સમજવાના મિથ્યાજ્ઞાનથી રહિત હોય. ‘એવી શ્રદ્ધાન અર્થાત્ દઢ વિશ્વાસ ‘સદૈવ’ નિરંતર જ કરવું જોઈએ.’ લ્યો! ‘નિયમસાર’ (ત્રીજી ગાથામાં) આવ્યું ને? ‘ણિયમેણ ય જં કજ્જં’ નિયમથી જે કરવા લાયક છે, શબ્દ છે ‘કુંદકુંદાર્યાર્ય’નો. નિયમથી જે કરવા લાયક આત્માનું દર્શન, જ્ઞાન ને સ્થિરતા, રમણતા ત્રણ, એ નિયમથી કરવા લાયક નિશ્ચય છે. તે સદાય કરવા લાયક છે.

‘કારણ કે તે શ્રદ્ધાન જ આત્માનું સ્વરૂપ છે.’ લ્યો! નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા થઈ એ આત્માની નિર્વિકારી પર્યાય છે, એ આત્માનું સ્વરૂપ છે કે જે સમ્યગ્દર્શન એનું એ ઠેઠ સિદ્ધમાં રહે છે. માટે સમ્યગ્દર્શનનો પહેલામાં પહેલો અખિલ પ્રયત્ન કરીને ઉપાય કરીને અંતર્મુખ થઈને અંગીકાર કરવું એ પહેલો જ મોક્ષમાર્ગનો અવયવ છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)